

## ΤΑ ΕΝ Τῆ ΣΧΟΛῆ ΔΗΜΗΤΣΑΝΗΣ ΔΙΔΑΣΚΟΜΕΝΑ ΜΑΘΗΜΑΤΑ

Τὰ τοῦ σχολικοῦ βίου πράγματα κατὰ τὴν περίοδον τῆς Τουρκοκρατίας, ὡς συμβαίνει καὶ προκειμένου περὶ τῶν Βυζαντινῶν χρόνων, σπουδάζομεν ἐκ τῶν πάσης φύσεως ἐνδείξεων, διότι σαφεῖς λεπτομερεῖς εἰδήσεις περὶ τοῦ ὅλου σημαντικωτάτου θέματος δὲν ἔχομεν. Οὔτε περὶ τῆς διαιρέσεως τῆς παιδείας εἰς στάδια ἢ κύκλους καὶ περὶ τῆς διαρκείας ἑκάστου εἴμεθα ἑπαρκῶς πληροφορημένοι οὔτε περὶ τῆς κατανομῆς τῶν μαθημάτων, τῆς διαρθρώσεως τῆς ὕλης, τῶν μεθόδων διδασκαλίας καὶ τῶν τυχόν ὀργανισμῶν καὶ προγραμμάτων λειτουργίας τῶν διαφόρων σχολείων. Ἀσφαλῶς καὶ τὴν ὕλην τῆς διδασκαλίας καὶ τὸ σύστημα καὶ τὴν μέθοδον παραλαμβάνων ἕκαστος ἀπὸ τὸν διδάσκαλόν του διετῆρει πιστῶς, οὐχὶ σπανίως ὁμως καὶ μετέβαλλεν ἐπὶ τὰ βελτίω, πολλάκις μέχρις ἀνατροπῆς τῶν παραδεδομένων. Οὕτως, ἐνῶ σύστημα ἐνιαῖον δὲν ἐπεβλήθη, δεσπόζουσα μορφή παντὸς σχολείου καθίστατο ὁ διδάσκων καὶ ἡ προσωπικότης του ἐκυριάρχει ἐντὸς αὐτοῦ.

Τοῦτο ὁμως δὲν σημαίνει ὅτι ὁ χρόνος καὶ ἡ πείρα δὲν ἐπέβαλον ἐνιαίως γενικὰς τινὰς ἀρχὰς εἰς τὴν λειτουργίαν πάντων τῶν σχολείων. Ἐξ ἄλλου γνωστὸν εἶναι ὅτι σχολεῖά τινα ὀνομαστὰ κατέστησαν ἐκ τῆς εὐδοκίμου διδασκαλίας ὠρισμένου τινὸς μαθήματος παρ' εἰδικοῦ φημισθέντος διδασκάλου, οἷον Θεοφίλου Κορυδαλέως ἐν Ἀθήναις καὶ ΚΠόλει διὰ τὰ φιλοσοφικὰ μαθήματα, Νεοφύτου Βάμβα διὰ τὴν Ρητορικὴν εἰς Χίον κλπ.

Χωρὶς ἀμφιβολίαν, ἡ μεγάλη ἀγάπη τῶν διδασκάλων νὰ μεταδώσουν τὰ φῶτά των καὶ τῶν διδασκομένων ὁ ἀκοίμητος ζῆλος νὰ μάθουν, συνέδεον στενῶς ἀμφοτέρους τοὺς παράγοντας τούτους καὶ ἐδημιούργουν μυθικὸν φέγγος μέσα εἰς τὰς παραδόξους αἰθούσας διδασκαλίας τῶν σχολείων τῆς ἐποχῆς τῆς δουλείας, ἀπὸ τοῦ ἀκαθορίστου « Κρυφοῦ Σχολεῖου » καὶ τοῦ νάρθηκος τῶν ναῶν, μέχρι τοῦ ἡμιφωτίστου, χαμηλοῦ, λιτοῦ σχολικοῦ διαμερίσματος. Ἐκεῖ, ὡς γνωστὸν, συνετηρεῖτο ἡ μεγάλη παράδοσις καὶ ἡμποδίζετο ὁ ἐκβαρβαρισμὸς τοῦ ἄνευ πολιτικῆς ἐλευθερίας διαβιοῦντος ἑλληνισμοῦ τῆς πικρᾶς περιόδου. Ἀφοῦ γνω-

ρίζομεν καὶ τὸ σπουδαιότερον ἀποτέλεσμα τῆς ἀθορύβου μυσταγωγίας, χρήσιμον θὰ ἦτο νὰ μάθωμεν περισσότερα διὰ τὰς λεπτομερείας τοῦ συντελουμένου ἔργου.

Διὰ τὰ διδασκόμενα μαθήματα εἰς τὴν ἐν Δημητσάνῃ σχολὴν μόνῃ καὶ οὐχὶ ἄνευ ἀξίας πηγὴ εἶναι ἡ περισωθεῖσα ἐν τῇ σημερινῇ Βιβλιοθήκῃ τῆς παλαιᾶς σχολῆς συλλογὴ χειρογράφων, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἱκανὸς ἀριθμὸς μαθηματαρίων ἢ ἐν χρήσει τῆς σχολῆς καὶ τῶν μαθητῶν ποικίλου περιεχομένου κώδικες<sup>1</sup>. Ἀπὸ τὴν ὕλην τῶν μαθηματαρίων κυρίως καὶ ἀπὸ ἄλλας συναφεῖς ἐξ αὐτῶν εἰδήσεις πολλὰ διδασκόμεθα. Ἐν τούτοις τὸ περὶ διδασκομένων μαθημάτων κεφάλαιον τῆς ἱστορίας τῆς σχολῆς παραμένει τόσον δύσκολον, ὅσον εἶναι σημαντικόν. Διότι καὶ μεθ' οἵανδήποτε ἔρευναν περιορισμένα συμπεράσματα συνάγονται καὶ ὄχι διαφωτιστικά, ἀφοῦ λείπει ἡ δυνατότης συγκριτικῆς μελέτης πρὸς τὰ κρατοῦντα εἰς ἄλλα σχολεῖα. Οἱ περισσότεροι καὶ δὴ οἱ παλαιότεροι ἐρευνηταὶ τῶν σχολικῶν πραγμάτων τῆς δουλείας δὲν ἔδωκαν τὴν δέουσαν προσοχὴν εἰς τὸ μέγα κεφάλαιον τῶν μαθημάτων.

Καθ' ὅσον ἡμπορεῖ νὰ κρίνη κανεὶς ἀπὸ τὴν σχολικὴν ὕλην τῆς ἐν Δημητσάνῃ σχολῆς, δύο κυρίως, λανθάνοντες καὶ μὴ ἐκ τῶν προτέρων σαφῶς καθωρισμένοι, σκοποὶ ἐπεδιώκοντο ἀπὸ τὴν συντελουμένην ἐπιμελῆ καὶ μέχρις αὐτοθυσίας ἐξικνουμένην ἐργασίαν :

1ον) Νὰ διδαχθοῦν οἱ μαθητεύοντες τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν γλῶσσαν. Ἡ ἐκτίμησις τῶν ἀνθρώπων ἐκείνων πρὸς τὴν γλῶσσαν, ὡς ἀξίαν καθ' ἑαυτήν, ἦτο ὅλως φανερά. Διὰ τῆς γνώσεως τῆς γλώσσης ἐπὶ πλεόν καθίστατο ἐφικτὴ ἡ ἀρχαιογνωσία δι' ἀπ' εὐθείας χρήσεως τῶν πηγῶν. Ἀσυνειδήτως οὕτως ἠνοίγετο ἐπὶ πλεόν ὁ δρόμος πρὸς τὴν ἀρχαίαν δόξαν, συνεσφίγγετο ὁ δεσμὸς πρὸς τὴν ἀρχαίαν παράδοσιν. Ἐν ἐσχάτῃ ἀναλύσει πρῶτος καὶ βασικὸς σκοπὸς ὁ μορφωτικὸς, μεθ' ὃ καθαρῶς ἐθνικὸς, ἐπιτυγχανόμενος ἐμμέσως διὰ τῆς γλώσσης.

2ον) Ἡ γλῶσσα ἦτο χρησιμωτάτη καὶ διὰ τὴν ἐρμηνείαν τῶν ἐκκλησιαστικῶν κειμένων πάσης μορφῆς. Τὰ ἔργα τῶν Βυζαντινῶν συγγραφέων καὶ τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας ἐρμηνευόμενα ἐμόρφωναν χριστιανικῶς τοὺς τροφίμους, εἰς τοῦτο δὲ συνετέλει καὶ ἐκλεκτῶν

1. Τάσου Ἀθ. Γριτσοπούλου, Κατάλογος τῶν χειρογράφων κωδίκων τῆς Βιβλιοθήκης τῆς σχολῆς Δημητσάνης, ἐν Ἀθήναις 1954, σσ. 98. Περαιτέρω παραπομπαὶ γίνονται ἀπ' εὐθείας εἰς τοὺς κώδικας, ἠριθμημένους κατ' αὐξ. ἀριθμὸν ἀπὸ 1-169, ἄνευ μνείας τοῦ ἐντύπου καταλόγου, εἰς ὃν παραπομπὴ ἰσχύει κατ' ἀριθμὸν, ὡσάκις δὲν γίνεται ἰδιαιτέρα μνεία.

τεμαχίων ἐκκλησιαστικῆς ποιήσεως ἐρμηνεία, καθὼς καὶ ἀγιολογία καὶ μοναστικὴ φιλολογία. Δεύτερος σκοπὸς λοιπὸν ἦτο νὰ διατηρηθοῦν οἱ ὑπόδουλοι Ἕλληνες καλοὶ χριστιανοί, νὰ ὠφεληθοῦν ψυχικῶς εἰς τὴν παροῦσαν ζωὴν καὶ νὰ προσπαθήσουν νὰ ἐξασφαλίσουν καὶ τὴν μέλλουσαν.

Ἴδου πῶς εἰς χειρόγραφον τοῦ ἔτους 1809 (ἀριθ. 19, φ. 138α) διὰ συντόμων παραγγελμάτων ὑπὸ μορφὴν ἀλφαβητικῆς ἀκροστιχίδος καθορίζετο ὁ σκοπὸς τῆς παιδείας ἐν Δημητσάνῃ:

Πορεύθητι εἰς τὸ σχολεῖον καὶ ἐὰν ἐπιθυμῆς σοφίαν καὶ ἐπιστήμην, ἐκεῖ τὴν ἔχεις. Μὲ τὸ Α τὴν ἀρχὴν τῆς σοφίας. Μὲ τὸ Β τὸ βάθος. Μὲ τὸ Γ τὴν γλυκύτητα. Μὲ τὸ Δ τὴν διδασκαλίαν. Μὲ τὸ Ε τὴν ἐπισιτήμην. Μὲ τὸ Ζ τὸν ζῆλον. Μὲ τὸ Η τὴν ἡδονήν. Μὲ τὸ Κ τὸ καύχημα. Μὲ τὸ Λ τὴν λάμπριν. Μὲ τὸ Μ τὴν μελέτην. Μὲ τὸ Ν τὸ νόημα. Μὲ τὸ Ξ τὴν ξανθόμορφον Ἀθηναῖαν. Μὲ τὸ Ο τὸν ὄμβρον τῆς μελισσιαλάκιου φιλοσοφίας. Μὲ τὸ Π τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, τὸ φωτίζον. Μὲ τὸ Ρ τὸν ρυθμὸν τῶν διδασκάλων. Μὲ τὸ Σ τὴν συλλογὴν τῶν ἐπιστημῶν. Μὲ τὸ Τ τὸ τέλος πάσης σοφίας. Μὲ τὸ Υ τὴν ὑπερβολὴν τῆς μαθήσεως. Μὲ τὸ Φ τὸ φῶς. Μὲ τὸ Χ τὴν χάριν. Μὲ τὸ Ψ τὴν ψυχὴν. Μὲ τὸ Ω τὴν ὠφέλειαν τὴν μεγάλην, ὅπου ἔχει ἡ φιλόσοφος σου ψυχὴ μὲ τὸ νὰ ἤξεύρη καὶ νὰ γνωρίζῃ τὸν πλάστην της.

Παραλλήλως καὶ ἄλλα μαθήματα ἐδιδάσκοντο εἰς τὴν σχολήν, ἧτοι Φυσικὴ, Μαθηματικά, Ἱστορία, Γεωγραφία, Φιλοσοφία, ἄλλαι δὲ πρακτικαὶ γνώσεις παρείχοντο εἰς περιορισμένην κλίμακα καὶ οἶονεὶ ἐπικουρικῶς, ἐνῶ εἰς τὴν κατέχουσαν τὴν σπονδυλικὴν στήλην τῆς σχολικῆς ἐργασίας διδασκαλίαν τὸ ἐπίκεντρον ἀπετέλουν πάντοτε τὰ Ἑλληνικὰ καὶ Θεολογικὰ μαθήματα. Εἰς τὸ περιθώριον τούτων ἐδιδάσκοντο στοιχειωδῶς τὰ λοιπὰ μαθήματα, εἴτε διότι δὲν ἐπίστευον, ὡς φανίνεται, εἰς τὴν μεγάλην τῶν χρησιμότητα εἴτε διότι δὲν ἐπῆρκουν οἱ διδάσκαλοι οἱ ἐπωμιζόμενοι τὴν διδασκαλίαν πάντων τῶν μαθημάτων, δι' ἃ δὲν ἦσαν ἴσως καὶ εἰδικοί δι' ὅλας τὰς κατηγορίας μαθητῶν (τάξεις).

**Α' Ἡ γλῶσσα.** Διδασκαλία συνεχῆς καὶ ἐπίμονος τῆς ἀρχαίας Γραμματικῆς καὶ τοῦ Συντακτικοῦ ἀπετέλει βάσιν στερεὰν τῆς γλωσσικῆς καὶ ἐρμηνευτικῆς σχολικῆς ἐργασίας εἰς τὴν σχολὴν τῆς Δημητσάνης, καθ' ὅλας αὐτῆς τὰς περιόδους. Κατὰ τὰ παραδεδομένα, ἠκολοθεῖτο πιστῶς ἡ μέθοδος τοῦ Θεοδώρου Γαζῆ, ἔντυπος Γραμματικὴ τοῦ ὁποίου ἦτο γνωστὴ ἀπὸ τοῦ ἔτους 1516, μὲ ἀλλεπαλλήλους ἔκτοτε ἐκδόσεις. Ἐπίσης Ἀλ. Μαυροκορδάτου, τοῦ ἐξ ἀπορρήτων, γνωστῆ

ἦτο καὶ ἐχρησιμοποιεῖτο ἢ τυπωμένη Ἐνετίησιν ἀπὸ τοῦ 1745 Γραμματικὴ περὶ συντάξεως. Ἐπίσης τοῦ Γρηγορίου Σαράφη, τοῦ Κυδωνιέως, χειρόγραφον τὸ β' μέρος ἐκυκλοφορεῖτο. Τὴν ἔλλειψιν ἀντιτύπων τῶν βοηθημάτων τούτων ἀνεπλήρουν τὰ μαθηματάρια, τὰ περιέχοντα δι' ἀντιγραφῆς χάριν ἀσκήσεως τὴν ὕλην κυρίως μὲν τοῦ Γαζῆ<sup>1</sup>, μὲ τὴν καθιερωμένην μέθοδον τῆς κατὰ πεῦσιν καὶ ἀπόκρισιν διδασκαλίας, ἐν μέρει δὲ τοῦ Μαυροκορδάτου (χοφ. 77) ἢ τοῦ Σαράφη (χοφ. 34). Ἄλλ' οἱ ἐν Δημητσάνῃ διδάσκοντες δὲν περιορίζοντο εἰς τὴν μέθοδον καὶ τὴν ὕλην τοῦ Θ. Γαζῆ. Ἐν πολλοῖς οὗτοι εἰσήγον ἴδιον σύστημα, ἀπλούστερον διὰ τοὺς ἀρχαίους καὶ πολυπλοκώτερον διὰ τοὺς προχωρημένους. Εἰς ἀμφοτέρας τὰς περιπτώσεις χαρακτηριστικὴ ἦτο ἡ ἐπιμονὴ τῶν τόσον διὰ τὴν συνεχῆ ἀσκήσιν πρὸς οἰκείωσιν εἰς τὸ τυπικόν, τὴν σύνθεσιν, τὸ ἐτυμολογικόν, τὴν σύνταξιν, τὴν ποικιλίαν τῶν σχημάτων καὶ τῶν σχηματισμῶν τῆς ἐκφράσεως καὶ τὸν πλοῦτον τοῦ λεξιλογίου<sup>2</sup>, ὅσον καὶ διὰ τὴν ἐπιδίωξιν ἠθικῆς ἐπ' εὐκαιρίᾳ διδασκαλίας καὶ οἰκοδομῆς, διὰ τῆς ποικίλης πρὸς ἐπεξεργασίαν ἐπιλεγομένης ὕλης.

Ἐκ τῶν περισωθέντων τῆς σχολῆς χειρόγραφα πιστοῦται ὅτι οἱ

1. Χοφ. 19, 23, 43, 62, 77, 110. Τὸ πρῶτον ἐγράφη καὶ ἐχρησιμοποιεῖτο μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1808 - 1809, βάσιν δ' εἶχε τὴν ἐκδοσιν Κονταράτου - Χρυσοβελώνη, Ἐνετίησιν 1802 καὶ εἶναι διδακτικὸν τῆς μεθόδου, μὲ τὴν πρόταξιν (φ, 2αβ) κεφαλαίου κανόνων ὀρθογραφίας, συντεταγμένων ὑπὸ μορφήν τροπαρίων. Ὅτι ἡ ἐκθρέψασα τὴν σπουδάζουσαν νεότητα τῆς Τουρκοκρατίας μέθοδος Γαζῆ (Φ. Μιχαλοπούλου, Τὰ Γιάννενα καὶ ἡ Νεοελληνικὴ Ἀναγέννηση, Ἀθήνα 1930, σελ. 34) εἶχε δημιουργήσει παράδοσιν καὶ εἰς Δημητσάναν ἐπιμαρτυρεῖ ἡ ἐκδοσις Ἑρμηνείας εἰς τὸ τέταρτον αὐτῆς κεφάλαιον, Ἐνετίησι 1802, ὑπὸ τοῦ γνωστοῦ Δημητσανίτου μοναχοῦ Δαμασκηνοῦ Παναγιωτοπούλου, μὴ χρηματίσαντος μὲν μαθητοῦ τῆς σχολῆς τῆς πατρίδος του, ἐν Δημητσάνῃ ὁμως παιδευθέντος πρὸ τῆς ἰδρύσεως τῆς σχολῆς καὶ γνωρίζοντος τὰ κατ' αὐτήν. Γκίνη - Μέξα, Ἑλλην. Βιβλιογραφία, τ. Α', ἐν Ἀθήναις 1933, σελ. 19, ἀρ. 114.

2. Εἰκάζει τις ἐκ τοῦ διασπάρτου εἰς τοὺς κώδικας ὕλικου περὶ τούτων. Διὰ σημαντικὰ ζητήματα τῆς διδασκαλίας ὁμως οὐδόλως διαφωτίζουν τὰ χειρόγραφα καὶ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ὁμιλῆ τις μετ' ἀσφαλείας διὰ τὸ ἐντυπον ὕλικόν τῆς σχολῆς ἐκ τῆς σημερινῆς Βιβλιοθήκης. Δὲν γνωρίζομεν π.χ. τί λεξικά ἐχρησιμοποιοῖ ἡ σχολή, διότι λεξικά χειρόγραφα δὲν εἶναι νοητὸν νὰ κατεῖχεν αὕτη. Ἐν τούτοις διὰ πρόχειρον χρῆσιν μαθητῆς εἶχεν ἀντιγράψει « Λεξικὸν κατὰ στοιχεῖον, περιέχον τὰ κοινῶς γραφόμενα ῥήματα... ὑπὸ Ἀρμενοπούλου » (χοφ. 7), ὅπου καὶ « βιβλίον γραμματικῶν ἐρωτημάτων » περιεῖχεται. Ἐνταῦθα, εἰς τὴν ἐρώτησιν: « τί ἐστὶ Γραμματικὴ », δίδεται ἡ ἀπάντησις: « ἐμπειρία τῶν παρὰ ποιηταῖς καὶ συγγραφεῦσιν ὡς ἐπὶ πολὺ λεγομένων » (φ. 84α).

ἀπλοϊκοὶ τῆς σχολῆς διδάσκαλοι τοῦ ΙΗ' αἰῶνος ὑπῆρξαν καὶ παιδαγωγοὶ σοφοί, διότι κατενόησαν τὸ πρόβλημα τῆς ἐπιτυχοῦς γλωσσικῆς διδασκαλίας διὰ τῆς συνεχοῦς μέχρι καμάτου ἀσκήσεως. Τὴν ἀσκησιν ἐπεδίωξαν διὰ θεματογραφίας καὶ διαλόγων, πρὸς ἐφαρμογὴν τῶν διδασκομένων θεωρητικῶς κανόνων Γραμματικῆς καὶ Συντακτικοῦ, οὐ μὴν καὶ πλουτισμὸν τοῦ λεκτικοῦ τῶν τροφίμων. Ἀκριβῶς τὰ διδόμενα θέματα καὶ οἱ διάλογοι παρῆχον πρόσφορον ἔδαφος πρακτικῆς ἐφαρμογῆς τῆς θεωρητικῆς διδασκαλίας ἀλλὰ καὶ περιεῖχον παραγγέλματα καὶ ἀποφθέγματα μονίμου ἀξίας, ὥστε ἀπὸ ἀπλαῖ καὶ ξηραὶ γλωσσικαὶ ἀσκήσεις ἀπέβαινον ἐν πολλοῖς ἀξιοπρόσεκτα μνημεῖα τοῦ λόγου, ἀποστάγματα πνεύματος καθαροῦ.

Δείγματα τῆς σχετικῆς ἐργασίας εἰς τὸν τομέα τῆς γλωσσικῆς διδασκαλίας δύνανται νὰ πείσουν περὶ τῶν ἀνωτέρω διαπιστώσεων. Διὰ τὴν χρῆσιν τῶν ὀνομάτων τῶν κλίσεων π.χ. ἐδίδοντο πρὸς ἀρχαρίους τοιαῦται φράσεις πρὸς ἀπομνημόνευσιν (χρφ. 8): *Ἡ μέθη μικρὰ μανία ἐστί. Πολλάκις βραχεῖα ἡδονὴ μακρὰν τίκτει λύπην. Φίλει τὴν παιδείαν, σωφροσύνην, φρόνησιν, ἀλήθειαν, οἰκονομίαν, τέχνην, εὐσέβειαν κλπ. (Πρώτη κλίσις). Ὁ θυμὸς ἀλόγιστος. Ὁ πλοῦτος θνητός, ἡ δόξα ἀθάνατος. Ὁ λόγος τῆς ψυχῆς εἰδωλὸν ἐστί. Λύκω καὶ ἵππῳ συννόμῳ ἐστόν. Ἡ ὄργη καὶ ἡ ἀσυνεσία, δύο μεγίστω κακῶ, πολλοὺς ἀπώλεσαν. Αἰροῦνται οἱ λαγῶ ὑπὸ ἀλωπέκων, ποτὲ μὲν δρόμῳ, ποτὲ δὲ τέχνῃ. (Δευτέρα κλίσις). Ἡ τυραννὶς ἀδικίας μήτηρ ἔφν, ὁ δειλὸς τῆς πατρίδος προδότης ἐστίν. Οἱ ἀγαθοὶ ἄνδρες θεῶν εἰκόνες εἰσίν. Σταγόνες ὕδατος πέτρας κοιλαίνουσι κλπ. (Τρίτη κλίσις).*

Ἐξ ἄλλου χρήσιμον εἶναι ν' ἀνθολογήσῃ τις ἐκ τοῦ πλήθους τῶν θεμάτων δείγματα, ἀξια σπουδῆς ἀπλοῦ ὕφους νεοελληνικοῦ κειμένου καὶ μεταφορᾶς του εἰς ἀρχαῖον λόγον, ἔστω μὲ τὰς ἀναμενομένας ἀτελείας τῆς ἐποχῆς, πού χαρακτηρίζουν ἐν τούτοις τὴν σχολικὴν νοοτροπίαν μοναχῶν διδασκάλων. Ἴδου δείγματα (χρφ. 88, φ. 7-8):

1. Κοινόν. Παράξενον πρᾶγμα φαίνεται εἰς μὲν τὰ πάθη τοῦ σώματος νὰ κράζωμεν ἰατροὺς μὲ μισθοὺς μεγάλους καὶ νὰ τοὺς τάζωμεν ἰατρικὰ πλούσια καὶ νὰ ζητῶμεν ἀνθρώπους, ὅπου νὰ μᾶς ἐπιμελῶνται εἰς τὴν ἀσθένειαν καὶ νὰ ἀγοράζωμεν ἀπὸ κάθε μέρος ἰατρικά, ὅπου νὰ πολεμῶσι τὴν ἀρρωστίαν, ἀμὴ εἰς τὰ πάθη τῆς ψυχῆς νὰ καρτερῶμεν τὴν ἰατροῦ ἀπὸ λόγου της χωρὶς κόπον καὶ ἂν κάμνη χρεῖαν νὰ κοπιᾶσωμεν ὀλίγον δι' αὐτήν, νὰ ἀδημονῶμεν καὶ νὰ ξεπέφτωμεν εὐκολα εἰς ἀπελπισίαν. Καὶ μὲ ὄλον, ὅπου τὴν μὲν ὑγείαν τοῦ σώματος, ὅπότεν μᾶς ἀφήσῃ, δὲν εἶναι εὐκόλον νὰ τὴν ἀποκτήσωμεν, ἀμὴ τὴν ὑγείαν τῆς ψυχῆς δὲν εἶναι κανένας κόπος νὰ τὴν ἀποκτήσωμεν ἐκ δευτέρου, εἰς τὴν ὁποίαν δὲν εἶναι κανένα ἄλλο πρᾶγμα τόσο ἰσχυ-

ρόν, καθὼς τὸ νὰ ἐνθυμώμεθα τοῦ λόγου μας πὼς μέλλομεν νὰ ἀποθάνωμεν. Διότι μὲ τὴν παντοτινὴν ἐνθύμησιν τοῦ θανάτου ἐξορίζεται κάθε λογῆς κακία καὶ ἔρχεται εἰς τὸν τόπον τῆς κάθε ἀρετῆ. Μὲ αὐτὴν εἶναι δυνατόν εἰς ἡμᾶς νὰ εἴμεθα δίκαιοι καὶ σώφρονες καὶ μὲ συντομίαν καθαροὶ ἀπὸ κάθε κακίαν.

**Ἑλληνικόν.** Ἐπιπονοὺς δὴπου ἐπὶ μὲν τοῖς σωματικοῖς νοσήμασιν ἰατροὺς μεταπέμπεσθαι ἐπὶ μισθοῖς μεγάλοις, ἰατρειὰ τε τούτοις ἐπαγγέλλεσθαι καὶ νοσηλεύοντας μεταστέλλεσθαι, φάρμακά τε πανταχόθεν ἐξωνεῖσθαι, πολυμοῦντα τῇ νόσῳ, ἐν δὲ τοῖς ψυχικοῖς τὴν ὑγίαν αὐτόματον περιμένειν, κἂν περὶ ταύτην ὀτιοῦν πονῆσαι δεήσῃεν, ἀλύειν τε καὶ εἰς ἀπόγνωσιν ῥαδίως ἐξολισθαίνειν. Καίτοι τὴν μὲν εὐρωστίαν τὴν τοῦ σώματος ἀπελθοῦσαν οὐ ῥάδιον ἀναλαβεῖν, τὴν δὲ τῆς ψυχῆς οὐδεὶς κόπος ἀνακαλέσασθαι, πρὸς ἣν οὐδὲν οὕτω δραστήριον, ὡς τὸ μεμνησθαι θανάτων τεθνηξομένων. Τῇ γὰρ ἀδιαλείπτῳ μνήμῃ τοῦ θανάτου πᾶσα φυγαδύεται πονηρία, πᾶσα δ' ἀρετὴ ἀντεισάγεται. Διὰ ταύτης ἡμῖν δίκαιοις καὶ σώφροσι καὶ ὅλως παντοίας πονηρίας ἐλευθέροις εἶναι ὑπάρχει.

**2. Κοινωνόν.** Δύο πράγματα εἶναι, καθὼς πολλές φορές, ὡ παῖδες, ἠκούσατε, ἐκεῖνα τὰ ὅποια ὑπόσχονται νὰ κάμωσι τὸν ἄνθρωπον σοφόν, τὸ ἓνα ὁ φόβος τοῦ θεοῦ, καθὼς λέγει ὁ προφήτης καὶ βασιλεὺς Δαβὶδ ὅτι ἀρχὴ τῆς σοφίας εἶναι ὁ φόβος τοῦ θεοῦ, καὶ τὸ ἄλλο ἡ ἀγάπη τῆς μαθήσεως, καθὼς λέγει ὁ Ἰσοκράτης ὁ ῥήτωρ, ὅτι ἂν εἶσαι φίλος τῆς μαθήσεως θέλεις μαθεῖν πολλὰ μαθήματα. Λοιπὸν ὅποιος μαθητὴς ἔχει αὐτὰ τὰ δύο ἐκεῖνος καὶ νὰ ἐλπίζῃ νὰ προκόψῃ.

**Ἑλληνικόν.** Δύο τινὰ εἰσιν, ὡ παῖδες, ὡς πολλάκις ἠκούσατε, ἃ σοφίαι τὸν ἄνθρωπον προτιμενίζονται, τὸ μὲν γὰρ ὁ τοῦ θεοῦ φόβος, ὡς ὁ προφητὰναξ φησὶν, ἀρχὴν εἶναι σοφίας τὸ φοβεῖσθαι τὸν Κύριον, τὸ δὲ ἡ φιλομάθεια, καθ' ἃ ὁ ἐν ῥήτορσιν Ἰσοκράτης φάσκει λέγων, εἰς ἣς φιλομαθῆς, ἔσει καὶ πολυμαθῆς. Ὅστις οὖν τῶν μαθητῶν ἀμφοτέρωτα ταῦτα κέκτηται, οὗτος καὶ τὴν ἐπίδοσιν προσδοκᾷ ( χρφ. 105, φ. 287α ).

**3. Κοινωνόν.** Δὲν εἶναι κανεὶς εἰς τὸν καιρόν μας, καθὼς νομίζω, ὁ ὅποιος δὲν γνωρίζει τὰ ὅσα καλὰ προξενεῖ εἰς τὸν ἄνθρωπον ἡ μάθησις τῶν γραμμάτων· ἐπειδὴ καὶ ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος αἱ παρακινήσεις τῶν σοφῶν, ὅσοι ἐφάνησαν εἰς κάθε καιρόν, καὶ τὰ ἐγκώμια μὲ τὰ ὅποια τὴν ἐγκωμίασαν, ἀπὸ δὲ τὸ ἄλλο μέρος αὐτὴ ἡ ἰδία δόξα καὶ εὐτυχία καὶ τὰ προτερήματα αὐτῶν τῶν σοφῶν ἠδυνήθησαν καὶ νὰ παραστήσωσιν εἰς ὅλους σχεδὸν τοὺς ἀνθρώπους, ὅποιον εἶναι τὸ καλὸν αὐτῆς καὶ νὰ φυτεύσωσιν εἰς τὰς καρδίας αὐτῶν τὸν ἔρωτα αὐτῆς.

**Ἑλληνικόν.** Οὐκ ἔστιν, οἶμαι, ὅς τῶν καθ' ἡμᾶς ἀγνοεῖ τὰ ἐκ παιδείας ἀγαθὰ· ἐπεὶ τοί γε ἐνθεν μὲν αἱ τε τῶν σοφῶν προτροπαὶ τῶν ἐκάστοτε ἀναλαμπάντων καὶ τὰ τούτων ὑπὲρ αὐτῆς ἐγκώμια, ἐκείθεν δὲ αὐτὴ ἡ εὐκλεια καὶ ἡ εὐδαιμονία, ἀλλὰ δὴ καὶ τὰ καθ' αὐτοὺς προτερήματα ἴσχυσαν ὑποδείξαι τοῖς πᾶσιν ἤδη ἀνθρώποις, ποῖον τὸ ταύτης ἀγαθόν, τὸν τε ἔρωτα αὐτοῖς ἐνοπεῖραι ταῖς ἀπάντων ψυχαῖς.

**Ἑτερον.** Οὐκ ἔστι τῶν ἐν τῷ καθ' ἡμᾶς χρόνῳ ὁ ἀγνοῶν, ὅσα γ' ἐμαντῶ σὺνοιδα, τὰ ἐκ τῆς τῶν γραμμάτων μαθήσεως παρεχόμενα τοῖς ἀνθρώποις ἀγαθὰ.

ἐνθεν μὲν γὰρ αἱ τῶν κατὰ καιροὺς βλαστησάντων σοφῶν προτροπαί, ὅσα τε ὑπὲρ ταύτης συνέπλεξαν ἐγκώμια, ἐκείθεν δὲ αὐτὴ τε ἡ εὐκλεία καὶ εὐδαιμονία καὶ δὴ καὶ τὰ τούτων πλεονεκτήματα ἔσχον ἐμφῆναί τε πᾶσιν ὅσον τὸ ταύτης ἀγαθὸν καὶ ταῖς αὐτῶν καρδίαις τὸν κατ' αὐτὴν ἔρωτα ἐρριζῶσαι (χρφ. 105, φ. 294α κ.ά.).

Διάλογοι χαρακτηριστικοὶ ἐκδίδονται περαιτέρω.

**Β' Ἀρχαῖοι συγγραφεῖς.** Ἀπὸ τὴν χρησιμοποιουμένην εἰς τὰ μαθηματάρια καὶ τὰ λοιπὰ σχολικὰ χειρόγραφα τῆς σχολῆς ὕλην ἐκ τοῦ κύκλου τῶν ἀρχαίων συγγραφέων, τῶν τῆς μεταγενεστερᾶς ἀρχαιότητος καὶ τῆς μεσαιωνικῆς περιόδου καταφαίνεται ὅτι, ἀφοῦ εἶχε καταστῆ πίστις ὅτι διὰ τὴν ἐρμηνείαν τῶν κειμένων χρησιμωτάτη ἦτο ἡ γνῶσις τῆς ἀρχαίας γλώσσης, ἔπρεπε περὶ αὐτὴν νὰ μὴ παύουν διατριβόντες οἱ διδάσκαλοι, πλὴν τῆς θεματογραφίας, καὶ κατὰ τὴν ἐρμηνευτικὴν ἐργασίαν. Ἀπὸ τὴν μελέτην τῶν χειρογράφων κωδίκων πείθεται κανεῖς ὅτι διὰ τῆς ἀναστροφῆς τῶν τροφίμων πρὸς τὰ κείμενα γενικῶς ἐπεδιώκετο μορφωτικὴ ἐπίδρασις τοῦ περιεχομένου τῆς ἀρχαίας καὶ μεσαιωνικῆς λογοτεχνίας ἐπὶ τῶν ὑποδούλων ἑλληνοπαίδων.

Ἡ ἐπιλογή τῆς διδασκομένης ὕλης ἐκ δημιουργίας πλουσίας καὶ εὐρείας, καθὼς καὶ ἡ μέθοδος τῆς διδασκαλίας ἀποτελοῦν ἐνδιαφέροντα σημεῖα τῆς σχετικῆς ἐρεῦνης. Παρὰ τὸ ὅτι δὲν γνωρίζομεν κατὰ ποῖον τρόπον κατενέμετο ἡ διδασκομένη ὕλη κατ' ἔτη φοιτήσεως<sup>1</sup>, ἀποβλέποντες εἰς αὐτὴν καθ' ἑαυτὴν τὴν ἀνθολόγησιν, πού μαρτυρεῖ καὶ ἐμπειρίαν καὶ οἰκειότητα πρὸς τὴν ἀπέραντον πνευματικὴν παραγωγὴν ἀρχαιότητος καὶ Βυζαντίου, εὐχερῶς συνάγομεν τὸ συμπέρασμα ὅτι τὸ σχολεῖον ἐπεδίωκε νὰ διαμορφώσῃ τὸν χαρακτῆρα τῶν τροφίμων του δι' ἐπιμόνου ἠθικῆς διδασκαλίας καταλλήλου καὶ προσφερομένης πρὸς τοῦτο ὕλης. Διὰ τοῦτο εἶναι ἀνάγκη νὰ ἐπιμείνωμεν ἐπισκοποῦντες τὸ περιεχόμενον τῶν περισωθέντων χειρογράφων, ταῦτὸν εἰπεῖν τὸ ἐρμηνευόμενον ὕλικόν.

1. Ἀφοῦ σύστημα ἐνιαῖον δὲν ὑπῆρχε, πᾶν ὅ,τι ἐγίνετο ἀπετέλει ἴδιον χαρακτῆρα ἐκάστου σχολείου καὶ πᾶν ὅ,τι γνωρίζομεν ὀφείλομεν εἰς τὴν τύχην καὶ ἔχι εἰς μόνιμον κανονισμόν. Οὕτω π.χ. ὁ διδάσκαλος τῆς σχολῆς Ἀδριανουπόλεως Ἀθαν. Βοθροντεύς, Κόντης ἔγραφεν ἀπὸ 18 Νοεμ. 1714 πρὸς τὸν Ἱεροσολύμων Χρῦσανθον ὅτι τοὺς 17 μαθητὰς του εἶχε διαιρέσει εἰς 4 κλάσεις, ὡς ἑξῆς κατανέμων τὴν διδασκομένην ὕλην : α) Α' κλάσις, μαθ. 3, Ὅμηρος, ποιητικὴ τεχνολογία, Ἀφθονίου προγυμνάσματα, θέματα. β) Β' κλάσις, μαθ. 4, βασιλέων καὶ φιλοσόφων ἀποφθέγματα, θεμάτια κατ' εἶδος. γ) Γ' κλάσις, μαθ. 3, Ἰσοκράτους λόγοι, ἀνήκουσα τεχνολογία. δ) Δ' κλάσις, μαθ. 5, Βατραχομυομαχία. Μαθηταὶ 2 εἰς τὴν Γραμματικὴν καὶ γράψιμον. Μ. Γ ε δ ε ὡ ν, Γράμματα ἐκ τῆς Ἀδριανουπόλεως, ἐν ΚΠόλει 1913, σελ. 67.

1. Μῦθοι. Ἡ προτίμησις τῶν πάσης φύσεως μύθων καὶ ἡ διὰ τῆς ἀλληγορικῆς τῶν ἐρμηνείας ἀντλήσις χρησίμων διδαγμάτων φαίνεται ὅτι ἐγοήτευε τὸν κόσμον τῆς ἐποχῆς καὶ ὡς μάθημα ἀπησχόλει πιθανώτατα τὴν πρώτην ἄς τὴν ὀνομάσωμεν τάξιν τῶν ἀρχαίων. Τὴν εἰς τὸν Αἴσωπον ἀποδιδομένην συλλογὴν δὲν εὐρίσκομεν αὐτουσίαν εἰς τοὺς κώδικας. Ἡ ἐρμηνευτικὴ ὁμως ἐργασία ἐστηρίζετο εἰς τὴν ἔμμετρον παράφρασιν, τὴν προσγραφομένην εἰς τὸν μητροπολίτην Νικαίας Ἰγνάτιον, ψευδωνύμως ὡς Γαβρίαν γνωστόν. Ἴδου ἡ ἐξήγησις διὰ τῆς ψυχαγωγικῆς μεθόδου τοῦ περὶ λέοντος κοιμωμένου καὶ μυθὸς μύθου<sup>1</sup>.

*Ἐνας ποτικὸς διέβη, διεπέρασε, διῆλθεν ἀνὰ μέσον τοῦ ἀγένοσ, τοῦ λαίμου, τοῦ τραχήλου ἐνὸς λεονταρίου, ὅπου ὑπνωτισεν, ἐκάθευδεν, ἐκοιμᾶτο καὶ αὐτὸς ὁ κοιμώμενος λέων ἠγέρθη, ἐξύπνησεν ἐσηκώθη ταχύτατα, ὀγληγορώτατα, ἐξαφνικώτατα καὶ μία ἀλώπηξ ἐγέλασεν, ἐγλεύασεν ἐπερίπαιξεν, ἔσκωψεν αὐτὸν διὰ τὴν δειλίαν του καὶ ὁ λέων ἀπηλογήθη, εἴρηκεν, ἐλάλησεν εἰς αὐτὴν ἀλώπεκα, ἐγὼ δὲν φοβοῦμαι, δὲν τρέμω, δὲν τρομάζω, δὲν δειλιῶ τὸν μὴν ἀλλὰ ἀναιρῶ, κωλύω, ἀπείργω, ἐμποδίζω τὴν σιράταν, τὴν πορείαν, τὴν διάβασιν τοῦ μυθὸς.*

*Ἐπιμύθειον. Οὗτος ὁ μῦθος δηλοῖ, φανερώνει πὼς δὲν πρέπει, δὲν προσήκει, νὰ ἀποστρεφώμεθα, παραβλέπωμεν, ὀλιγωρῶμεν τὴν παραμικρὰν καταφρόνησιν, ὀλιγόρησιν, ἐξουθένωσιν.*

Δεύτερον δεῖγμα εἶναι ὁ περὶ ὄνου καὶ λεοντῆς μῦθος.

*Ἐνας γαῖδαρος ἐπειδὴ ἔφρεν, ἐβάσταζεν, εἶχεν ἐπάνω εἰς τοὺς ὄμους του, εἰς τὴν ράχιν του, μίαν δορὰν, ἓνα πειζί, ἓνα τομάρι ἐνὸς λεονταρίου ἐκαυχᾶτο, ὑπερηφανεύετο, ἐσεμνύνετο, ἐνημβρύνετο ὅτι ὑπ. κανένα λεοντάρι, διὰν ἔβλεπεν, ἐθωῶρει τοὺς βοσκούς, τοὺς τζοπάνηδες, κατζικοβοσκούς, ἀλλ' ἀφοῦ ὠράθη, ἐφάνη, ἐφωράθη γεγυμνωμένος, ἔρημος, ἐπιλωμένος, ὑστερημένος ἀπὸ τὴν δορὰν, ἀπὸ τὸ πειζί, ἀπὸ τὸ τομάρι τοῦ λεονταρίου, ὁ μύλος εἰς τὸν ὁποῖον ἐστάθη φορτωμένος ἐνεθύμισεν εἰς αὐτὸν τὸν γαῖδαρον τὴν ἀταξίαν, αὐθάδειάν του.*

*Ἐπιμύθειον. Οὗτος ὁ μῦθος φανερώνει, αἰνίττεται πὼς αἱ δόξαι, αἱ ἀξίαι, ὅπου δίδονται ἀναξίως, ἀναρμόστιως, ἀνοικείως, λύονται, φθείρονται, ἀφανίζονται ταχύτατα ὀγληγορώτατα.*

2. Πεζογράφοι. Ἐκ τῶν ρητόρων ἐδιδάσκοντο οἱ Ὀλυνθιακοὶ λόγοι τοῦ Δημοσθένους καὶ οἱ Φιλιππικοί<sup>2</sup>, ὡς καὶ τοῦ Ἰσοκράτους ὁ πρὸς Δημόνικον, πρὸς Νικοκλέα, εἰς Εὐαγόραν καὶ ὁ Πλαταϊκός<sup>3</sup>. Οἱ μεταγενέστεροι συγγραφεῖς Πλούταρχος καὶ Λουκιανὸς ἐδιδάσκοντο πλατύτερον. Οὕτω τοῦ πρώτου ἐδιδάσκοντο αἱ εἰσαγωγικαὶ εἰς τὰ Ἠθικά του διατριβαί, περὶ πολυπραγμοσύνης, περὶ παίδων ἀγωγῆς,

1. Χρφ. 91, φ. 176. Ἄλλα χρφ. 29, φ. 93α, 79, φ. 176α.

2. Χρφ. 33, φ. 92α, 44, φ. 62α, 99, φ. 126α.

3. Χρφ. 41, φ. 1α, 19β, 39α, 71α. 44, φ. 1α. 51, φ. 125α. 52, φ. 1α, 225α. 85, φ. 1α. 99, φ. 15α.



περὶ τοῦ ἀκούειν καὶ περὶ τῶν ἐπὶ μισθῷ συνόντων<sup>1</sup>, πιθανώτατα δὲ καὶ Βίοι Παράλληλοι. Ἐκ τοῦ ἔργου τούτου, καίτοι προσφερομένου διὰ τοὺς ἐν τῇ σχολῇ ἐπιδιωκομένους σκοπούς, δὲν εὕρισκομεν οὐδένα βίον εἰς τὰ περισωθέντα χειρόγραφα, κατεῖχεν ὅμως ἡ σχολὴ ἀντίτυπον παλαιοτάτης ἐν Φλωρεντίᾳ ἐκδόσεως τοῦ ἔτους 1517, διαδοχικῶς περιελθὸν εἰς αὐτὴν ἀπὸ γνωστὰ πρόσωπα<sup>2</sup>. Τοῦ δὲ Λουκιανοῦ ἤρμηνεύετο τὸ Ἐνύπνιον, τὸ πατριδος ἐγκώμιον καὶ ἡ πρὸς Νιγρῖνον ἐπιστολή<sup>3</sup>. Μέθοδος ἡ διὰ τῆς ψυχαγωγίας πάντοτε.

Ἐκ τῶν μεταγενεστέρων πεζογράφων ἐδιδάσκετο ὁ Ἡρωδιανός, τοῦ ὁποίου τὰ πρῶτα βιβλία τῶν ἱστοριῶν τῆς μετὰ Μᾶρκον βασιλείας μαρτυροῦνται διδασκόμενα ἐκ δύο χειρογράφων τῆς σχολῆς (32 καὶ 36). Ὁ συγγραφεὺς, εὐληπτος βεβαίως, προτιμώμενος τῶν ἄλλων προφανῶς καὶ διὰ τὴν ἱστορικὴν πληροφόρησιν, πρέπει νὰ ἐδιδάσκετο εἰς ἀρχαίους μαθητάς.

3. Ποιηταὶ - Φιλόσοφοι. Ἐκ τῶν ὁμηρικῶν ἐπῶν ἐν μέρει μόνον ἐδιδάσκετο ἡ Ἰλιάς (στοιχεῖα Α, Β, Γ)<sup>4</sup>. Πολὺ περισσότερον ἔθελγεν, ὡς φαίνεται, διδάσκοντας καὶ διδασκομένους ἢ εἰς τὸν Ὅμηρον ἀποδιδομένη Βατραχομουμαχία<sup>5</sup>. Εὐκαιρίας ὅμως ἠθικῆς διδασκαλίας παρεῖχεν ἡ γνωμικὴ ποίησις, δι' ἣν εἶχεν εἰσαχθῆ πλατύτερον εἰς τὸ πρόγραμμα τῆς σχολῆς. Οὕτως ἐδιδάσκοντο εὐρέως ἀποσπάσματα καὶ ἀποφθέγματα τῶν ἑπτὰ σοφῶν ψυχαγωγικῶς<sup>6</sup>, Σόλωνος ἐλεγείαι<sup>7</sup>, Θεόγνιδος ἐλεγειακαὶ γνῶμαι καὶ παραινέσεις<sup>8</sup>, Δημοκράτους Γνῶμαι χρυσαῖ<sup>9</sup>, Δημοφίλου ἐκ τῶν Πυθαγορείων ἐπῶν<sup>10</sup>, Κάτωνος τοῦ Ρω-

1. Χρφ. 44, φ. 44α. 51, φ. 145α. 189α, 215α. 85, 141α, 172α. 99, φ. 31α, 70α, 102α. 105, φ. 115α.

2. Τοῦ σοφωτάτου Πλουτάρχου, Παράλληλοι Βίοι Ἑλλήνων καὶ Ρωμαίων μθ' [μετὰ καὶ λατιν. τίτλου], Φλωρεντία 1517, 4ον. Τὸ ἀντίτυπον τοῦτο, κατὰ σχετικὴν σημείωσιν, ἦτο « ἐκ τῶν τοῦ Ἐμμανουὴλ τοῦ Πελοποννησίου » καὶ κατ' ἄλλην (σελ. 2) : « Ἐκ τῶν τοῦ Δανιὴλ ἱερομονάχου Πελοποννησίου εἰς χρῆσιν ἡμετέραν καὶ τῶν φίλων ». Τὸ ἀντίτυπον, ἐξ οὗ λείπει ἡ προμετωπίς, φέρει ἤδη ἐπίσημα εἰς τὴν Βιβλιοθήκην Δημητσάνης Ζβ 1795, εἰς 4ον (B.E. 1626).

3. Χρφ. 41, φ. 90α. 85, φ. 109α, 121α. 105, φ. 102α.

4. Χρφ. 36, φ. 40α. 52. φ. 111α. 100, φ. 10α.

5. Χρφ. 29, φ. 108α. 53, φ. 128α. 99, φ. 3α. 110, φ. 114α.

6. Χρφ. 79, φ. 24α. 91, φ. 23α, 105, φ. 33α, 114, φ. 1α.

7. Χρφ. 36, φ. 122β.

8. Χρφ. 36, φ. 130α. 51, φ. 101α. 66, φ. 182α.

9. Χρφ. 22, φ. 103α, 91, φ. 63β.

10. Χρφ. 22, φ. 99α. 91, φ. 55α.

μαίου, δίστιχοι γνῶμαι καὶ ἠθικαὶ διδασκαλῖαι, κατὰ τὴν ὑπὸ Μαξίμου τοῦ Πλανούδη φιλοτεχνημένην μετάφρασιν<sup>1</sup>. Ἐπίσης τὸ εἰς Φωκυλίδην ἀποδιδόμενον « νουθετικὸν ποίημα »<sup>2</sup>, τοῦ Ἐπικτήτου τὸ γνωστὸν ἐγχειρίδιον<sup>3</sup> καὶ τοῦ Θεμιστίου Λόγοι, οἷον περὶ φιλίας, περὶ φιληκοῖας τοῦ βασιλέως, ὁ προτρεπτικὸς Νικομηδεῦσιν<sup>4</sup>. Οἱ τραγικοὶ κατὰ τὰ καλὰ χρόνια τῆς σχολῆς φαίνεται δὲν εἴλκυον τοὺς παλαιότερους διδασκάλους, εἴτε διότι ὁ μῦθος γενικῶς προσέκρουεν εἰς τὰ ἠθῆ, εἴτε διότι ἡ τραγικὴ τέχνη ἦτο δύσπεπτος καὶ ἀναφομοίωτον τὸ περιεχόμενον τῶν δραμάτων. Ἐν τούτοις εἰς χειρόγραφον (ἀριθ. 61, φ. 2α), ἀνήκον εἰς μαθητὴν τῆς μετεπαναστατικῆς περιόδου, τὸ μόνον τῆς συλλογῆς, γεγραμμένον διὰ χειρὸς τοῦ Εὐθυμίου Καστόρχη, περιέχεται ἐν μεταφράσει ἡ Ἑκάβη τοῦ Εὐριπίδου. Ἐκ τοῦ γεγονότος δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν ὅτι ἴσως οἱ μεταγενέστεροι διδάσκαλοι ἐδίδασκον τραγικοὺς ἀποσπασματικῶς ἢ νεοελληνιστί.

Εἰς τὸ μάθημα τῶν Ἀρχαίων Ἑλληνικῶν ὑπάγονται καὶ ἄλλα συναφῆ μαθήματα, οἷον Μετρικὴ, διδασκομένη ἀπὸ τὸ ἐγχειρίδιον Γερασίμου Βλάχου τοῦ Κρητὸς<sup>5</sup> καὶ Ποιητικὴ ἀπὸ τὸ τοῦ Θεοφίλου Κορυδαλέως σύγγραμμα « διαίρεσις τῆς ποιητικῆς » (χρφ. 43, φ. 157α). Κατὰ τοὺς ὑστάτους χρόνους τῆς λειτουργίας τῆς σχολῆς, ὁ διδάσκαλος Δανιὴλ Γεωργόπουλος ἐδίδασκε περὶ ποιητικῆς καὶ στιχουργικῆς, ἐκ διαφόρων βοηθημάτων ἐραυιζόμενος (χρφ. 105, φ. 279α). Ἀλλὰ πρὸς τὸ περὶ μετρικῆς συγγενὲς ἦτο καὶ τὸ περὶ μουσικῆς κεφάλαιον καὶ τοῦτο δὲν παρελείπετο ἀπὸ τὸ πρόγραμμα διδασκαλίας. Εἰς τὸ χρφ. 112 (φ. 138α) περιέχεται πόνημα τοῦ ἐξ Ἀγρῶν μοναχοῦ καὶ διδασκάλου Σεργίου, περὶ τῶν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ ψαλλομένων κρατημάτων. Εἰς τὸ χρφ. 38 (φ. 218α) ὑπάρχει κεφάλαιον « πόθεν οἱ ἄνθρωποι τὸ κατ' ἀρχὰς τοὺς ἤχους εὔρον ». Ὅτι εὐρύτερον ἐδιδάσκετο ἡ μουσικὴ μετ' ἐφαρμογῶν ἐπὶ ἐκκλησιαστικῶν ᾠσμάτων πιθανὸν φαίνεται καὶ ἐκ

1. Χρφ. 29, φ. 49α. 33, φ. 144α. 79, φ. 102α. 110, φ. 7α.

2. Χρφ. 36, φ. 110α.

3. Χρφ. 22, φ. 43α. 29, φ. 57α.

4. Χρφ. 36, φ. 64α. 39, φ. 223α, 247α, 258α. 85, φ. 69σ, 78β.

5. Χρφ. 77, φ. 112α. Ὁ λίαν ἐπιμελῶς γεγραμμένος κῶδιξ οὗτος, ὕλην σχολικὴν σπουδαίαν περιέχων (Τ. Γριτσοπούλου, Κατάλογος χειρογράφων, σελ. 51) εἶναι ὁ μόνος τῆς ἐν Δημητσάνῃ συλλογῆς, πού περιέχει ἔργον τοῦ διασήμου διδασκάλου Γερασίμου Βλάχου, τοῦ εἰτα μητροπολίτου Φιλαδελφείας. Διὰ τὰ λοιπὰ χρφ., δι' ὧν τὸ ἐγχειρίδιον τῆς Μετρικῆς τούτου παρεδόθη βλ. Γ. Κ. Σπυριδάκη, Γεράσιμος Βλάχος, « Ἐπετηρὶς Μεσαιωνικοῦ Ἀρχείου » Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, τ. Β' (1940), σελ. 94-95.

τῆς ὑπάρξεως μουσικῶν κωδίκων εἰς τὴν συλλογὴν Δημητσάνης (χοφ. 15, 16, 17, 18), ὧν εἷς (ὁ τελευταῖος) εἶναι λίαν ἐνδιαφέρον μουσικὸν βιβλίον περὶ μουσικῆς ἀδήλου συγγραφῆς, γεγραμμένον ἀπὸ καλαίσθητον βιβλιογράφον, γνώστην καὶ τῆς μουσικῆς βιβλιογραφίας<sup>1</sup>.

4. Ἡ μέθοδος. Τῆς γλωσσικῆς διδασκαλίας καὶ τῆς ἑρμηνείας τῶν κειμένων δεσπόζουσα δυναστευτικὴ μέθοδος, ἐκ χρόνων παλαιῶν γνωστὴ, μετὰ διαφορῶν κατὰ καιροὺς βελτιώσεων καὶ μεταβολῶν, σχεδὸν καθιερωμένη εἰς ὅλα τὰ σχολεῖα, ἦτο ἡ λεγομένη ψυχαγωγικὴ μέθοδος. Αὕτη συνίστατο εἰς συσώρευσιν εἰς τὰ διάστιχα τοῦ λίαν ἐπιμελῶς γεγραμμένου κειμένου λέξεων συνωνύμων μέχρι φορτικότητος. Δὲν εἶναι δυνατὸν βεβαίως νὰ ἐπαινέσῃ τις τὸ σύστημα τοῦτο. Τοσοῦτῳ μᾶλλον, ἀφοῦ δι' αὐτοῦ δὲν ἐπεχειρεῖτο κἂν ἑρμηνεία τοῦ κειμένου ἄλλη πλὴν γλωσσικῆς ἐπαχθεστάτης μάλιστα ἀσκήσεως. Σχολιασμὸς τις δὲν φαίνεται ὅτι ἐπεχειρεῖτο ὄχι μόνον διὰ πραγματικῶν παρατηρήσεων ἀλλ' οὐδὲ διὰ τῆς ἐξετάσεως τῶν στεγνῶν γραμματικῶν ἢ συντακτικῶν φαινομένων, πολὺ μᾶλλον τῶν αἰσθητικῶν. Ἐὰν τοιούτου εἴδους ἑρμηνεία ἦ κολουθεῖτο, ἀσφαλῶς θὰ κατεχωρίζετο εἰς τὰ μαθηματάρια ἀλλὰ δὲν περιεσώθη ὡς δεῖγμα ἐν μοναδικὸν ἔστω τοιοῦτον χειρόγραφον. Μετὰ τὴν διάστιχον ψυχαγωγίαν ἐπερατοῦτο συνήθως ἡ ἑρμηνευτικὴ προσπάθεια διὰ συμπεράσματος μιᾶς ἐνότητος, φράσεως ἢ χωρίου καὶ τὸ συμπέρασμα ἦτο καὶ τὸ μοναδικὸν δίδαγμα, ὡς φαίνεται, ἡ ἀλίευσις τοῦ ὁποίου ἄλλως τε καὶ ἀπησχόλει τὴν ὅλην ἑρμηνείαν. Ἐν τούτοις καὶ τοῦ ἀρχαίου καὶ τοῦ νεωτέρου λόγου ἐγκρατεῖς ἐγίνοντο οἱ τρόφιμοι τοῦ σχολείου, διότι κατὰ τινὰ τρόπον ὥξυνε τὸν νοῦν ἡ μέθοδος καὶ συνετέλει ὀλίγον ἢ πολὺ εἰς ἀσκήσιν τοῦ μαθητοῦ καὶ δημιουργίαν γλωσσικῆς συνειδήσεως<sup>2</sup>.

1. Τ. Γ ρ ι τ σ ο π ο ὄ λ ο υ, Κατάλογος..., σελ. 22 - 23.

2. Ἡ μέθοδος αὕτη εἶναι ἀρκούντως παλαιά, ἡ ἰσχὺς δ' αὐτῆς καθ' ὁλόκληρον σχεδὸν τὴν Τουρκοκρατίαν μαρτυρεῖ ὅτι εἶχεν ἐπιβληθῆ καὶ εἰς τὰ μικρότερα σχολεῖα διετηρεῖτο, παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι περισσότερον φωτισμένοι καὶ νεωτερισταὶ διδάσκαλοι, οἷον ὁ Βησσαρίων Μακρῆς εἰς Ἰωάννινα, ἢ ἐντελῶς τὴν μέθοδον ἀντικατέστησαν ἢ μεικτὴν ἐπενόησαν. Γ. Γ. Παπαδοπούλου, Περὶ τῶν προγενεστέρων ἑλλην. σχολείων, ἐν Ἀθήναις 1857, σελ. 7 ( « Πανδώρα » Η', 1858, σελ. 172 ). Μ. Γ ε δ ε ῶ ν, Σχολεῖα καὶ βιβλία κατὰ τὸν ΙΖ' αἰῶνα, « Ἐκκλ. Ἀλήθεια », τόμ. Η' ( 1888 ), σελ. 311. Φ. Μ ι χ α ἰ ο π ο ὄ λ ο υ, Τὰ Γιάννενα καὶ ἡ Νεοελληνικὴ Ἀναγέννησις, σελ. 34. D. Β. Ε σ ο π ο m i d e s, Les ecoles Grecques en Roumanie jusqu'a 1821, Ἀθήναι 1950, σελ. 8 - 9 ( Ἀνάτυπον ἐκ τοῦ « L'Hellénisme Contemporain », τ. 3, 1950 ).

Τῆς γλωσσικῆς διδασκαλίας, εἰς τὴν ὁποίαν ἀπέβλεπεν ἡ ἐρμηνεῖα ἀπλουστερῶν ἢ δυσκολωτέρων κειμένων, ἐφ' ὅσον οἱ μαθηταὶ ἐπροχώρουν, δείγματα εἶναι οἱ ἀκόλουθοι « Διάλογοι ἑλληνικοὶ χάριν τῶν ἀρχαρίων »<sup>1</sup>, ἀνασυρόμενοι ἐκ σωζομένων χειρογράφων καὶ μὴ ἀποτελοῦντες φυσικὰ ἀποκλειστικότητα τῆς σχολῆς Δημητσάνης.

### Διάλογος πρῶτος.

#### Διαλεγόμενα πρόσωπα: Πέτρος - Δημήτριος.

\*Εγὼ ὁ σὸς φίλος ἀσπάζομαι χαιρετῶ

φιλικῶς εὐνοϊκῶς

ὦ φίλε ὦ λῶ-  
στε ὦ ἐταῖ-  
ρε ἀγαπητέ μοι  
Δημήτριε

τὴν ἐδικήν σου ἐν-  
κλήν σου ἐν-

— Προσαγορεύω

ἀσπασίως,

ὦ φίλε,

τὴν σὴν

τιμιότητα

προσφιλέστατε ἐρα-  
σμιώτατε φιλι-  
κώτατα ἠγαπημένε.

ἀπὸ ὅλων τοῦς  
φίλους μου.

τιμιότητα,

φίλτατε

πάντων.

\*Ἀντιπροσαγορεύω ἀντιχαιρετῶ

καὶ ἐγὼ ὁ Δη-  
μήτριος ἀ-  
μοιβαίως

τὴν ἐδικήν σου

ἐλλογιμότητα ἐσέ-  
να τὸν λογιώτατον

— Ἀντασπάζομαι

καὶ ἐγὼ

τὴν σὴν

λογιότητα,

καὶ ἐγὼ ἀπὸ  
ὅλων τοῦς φίλους  
μου

ὦ ἀκρότης ὦ κο-  
ρωνίς ὦ ἐξοχότης  
πέτρα.

φίλων

ἀκρότης.

Τί δοῦς, τί πράττεις  
τί κά-  
μνεις;

ὦ φίλε ὦ λῶ-  
στε ὦ ἐταῖρε  
ἠγαπημένε  
μου Δημήτριε

τίνι τρό-  
πῳ

διάκεισαι εὐ-  
ρίσκεσαι πῶς  
ἔχεις τὴν ὑγεί-  
αν σου.

— Τί ποιεῖς

ὦ φίλε;

Πῶς

ἔχεις;

\*Εγὼ εὐρίσκομαι  
ἔχω ὑγιῶς  
εὐτυ-  
χῶς

τὴν θεῖαν τοῦ  
θεοῦ

μὲ τὴν σύναρσιν ἀντί-  
ληψιν ἐπικουρίαν βοή-  
θειαν.

— Καλῶς

θεῖα

συνάρσει.

— Ἔστω χάρις τῷ θεῷ, τῷ ἀγαθὰ τοῖς φίλοις παρέχοντι.

— Εἶη τὸ ἅγιον αὐτοῦ ὄνομα εὐλογημένον.

— Ὁρᾶς, ὦ φίλε, τὴν παροῦσαν ἡμέραν προσηνεσιτάτην ὑπάρχουσαν καὶ γελῶσαν;

1. Χρφ. 22, φ. 4α. 35, φ. 48α. 100, φ. 146α.

— Ὅρω πάνυ καλῶς καὶ ἀφίεμαι ἀπελθεῖν εἰς περιήγησιν.

— Πρὸς τοῦτο τοίνυν κἀγὼ περὶ τῆς ἡμέρας ἠρόμην σε καὶ εἰ βούλει συναπέλθωμεν ὁμοῦ. Εὐθρετον γὰρ ὄρω τὸν παρόντα καιρὸν πρὸς περιήγησιν καὶ μονονουχί φωνὴν ἀφιέντα καὶ καλοῦντα ἡμᾶς.

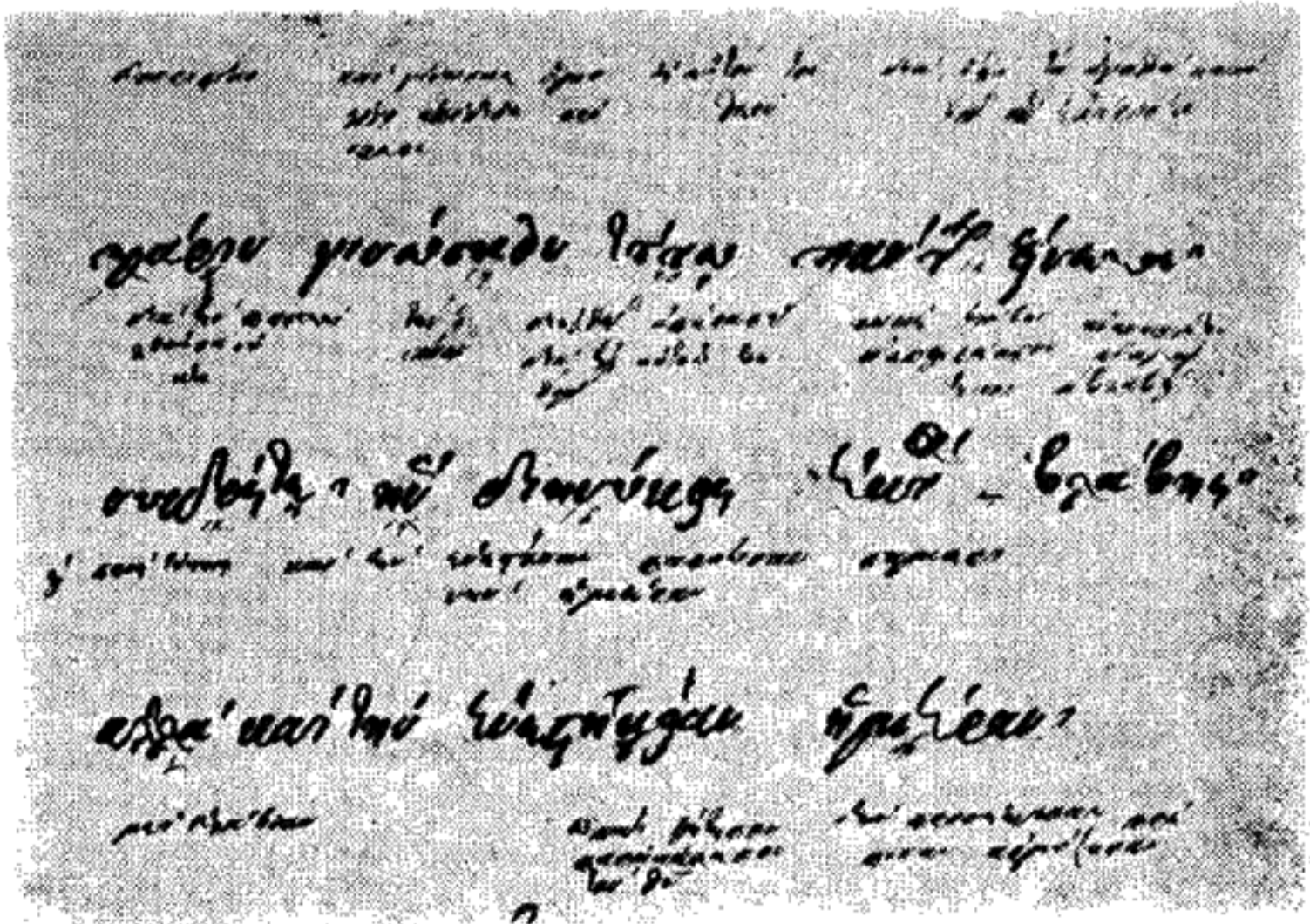
— Οὕτως εἰσὶν, ὦ φίλε, καὶ γὰρ ὄρω τὸν οὐρανὸν αἴθριον, τὴν γῆν ἀνθηφοροῦσαν, τὰ δένδρα ὑβρίθοντα τοῖς πτετάλοις, τοὺς ὄρνιθας ἄδοντας μελωδικῶς, αὔραν λεπτὴν δροσῶδες πνέουσαν καὶ ἀναψύχουσαν τὰ πάντα.

— Ἡδὺ τῷ ὄντι καὶ ἐπαγωγὸν ἐφθέγγω ρῆμα καὶ μᾶλλον με τοῦ καιροῦ παρώτρυνας. Ἴωμεν τοιγαροῦν ἀμελλητί, ἵνα τάχιον ἐπανακάμψωμεν καὶ τὸ τοῦ καθηγητοῦ χθιζὸν μάθημα μελετήσωμεν.

### Διάλογος δεύτερος.

#### Διαλεγόμενα πρόσωπα: Ἀντώνιος - Δημήτριος.

- Λαμπράν τὴν ἡῶ καὶ πανευτυχιστάτην θεὸς παρέξει τῇ λογιότητί σου.
- Καὶ σοί, ὦ λῶσις, θεόθεν βραβευθεῖς ἀγαθὸν ἅπαν, ἅμα καὶ σωτήριον.
- Πόθεν ἔρχει, ὦ φίλε;
- Ἀπὸ τῆς ἡμετέρας οἰκίας.
- Τί τὰ ἐν οἴκῳ;



- Αἴσια καὶ ἀγαθὰ, θεία συνάρσει.
- Ἐγὼ γε εὐθυμον ἑωρακῶς σε ἔωθν, ἔγνων ἀγαθὸν τί σοι συμβέβηκε.
- Καὶ πάνυ ἀγαθόν, ὦ εὐνοῦσιαις.
- Φράσον τοίνυν καὶ ἐμοί, ἵνα ἄμφω συνηδόμεθα.
- Ὁ ἐμός πατήρ ἐλήλυθεν ἀπὸ τῆς ἀποδημίας ὑγιής, εὐθυμος καὶ εὐτυχής, ὡς μοι δοκεῖ, τεκμαίρομαι δὲ τοῦτο ἀπὸ τῆς εὐθυμίας, ἣν ἔχων τυγχάνει.

— Ἐστω χάρις τῷ θεῷ, τῷ οὐρανίῳ πατρί, τῷ πανσόφως τὰ ἡμέτερα οἰκονομοῦντι· τί δέ σοι κεκόμικε;

— Ἐμβάδας καθορίνους, κοχλιάριον ἀργυροῦν, μάχαιραν σὺν δικράνῳ καὶ τινα βιβλιάρια συντείνοντα εἰς τὴν ἡμετέραν σπουδὴν.

— ὦ πανευνηχεῖς ἡμεῖς, οἱ γονεῖς κεκτημένοι τοιούτους φιλοτέκνους καὶ ποθοῦντας τὴν τῶν φιλιτάτων ἐπίδοσιν.

— Καὶ τούτου χάριν καὶ τῶν ἄλλων ἀγαθῶν, ὧν καθ' ἑκάστην παρὰ τοῦ οὐρανίου πατρὸς ἀπολαμβάνομεν, εὐχαριστεῖν χρὴ ὀλοψύχως ὁσημέραι καὶ κηρύττειν τὰς ἀμέτρους αὐτοῦ εὐεργεσίας.

— Ἀληθῶς οὕτω ποιητέον· εἰ γὰρ ἀνθρώποις εὐεργεταῖς χάριν διδόναι ὀφείλομεν, πολλῷ μᾶλλον θεῷ εὐεργετῇ τῷ καὶ αὐτὸ τὸ εἶναι χαρισαμένῳ ἡμῖν.

### Διάλογος ἕκτος.

#### Διαλεγόμενα πρόσωπα : Θεόδωρος - Γεώργιος.

— Τίνος χάριν ἴστασαι μόνος ἐνταῦθα;

— Σὲ τὸν φίλιτατον προσμένω μετὰ πόθου. Χάριτας πλείστας ὁμολογῶ σοι, φίλε, διὰ με πάντων προέκρινας τῶν φίλων. Ἴωμεν τοιγαροῦν εἰς τὸ τοῦ θεοῦ ἱερώτατον τέμενος. Καιρὸς γὰρ τῆς ἐωθινής ἐφέσπηκε προσευχῆς, ἴωμεν ἀμελλητί. Καιρὸς γὰρ οὐκ ὀλίγος παρίππευσεν, ἐξ οὗ τῆς τοῦ κώδωνος ἠχῆς κατήκοος ἐγενόμην, συγκαλούσης εἰς ναὸν τὰ στίφη τῶν ὀρθοδόξων.

— Καὶ γὰρ ἀκήκοα τοῦτον ἠχοῦντα, ἀλλ' ἐμποδῶν μοι φιλιτάτου τινὸς ἀποδημία γέγονεν.

— Οὐδόλως ἐχρῆν, ὦ σῦτις, τῆς εἰς τὸν ἱερώτατον ναὸν ἀφίξεως ἐνεκα φίλου ἀμεληῖσαι· ἀλλ' ἐπειδήπερ τὸ συμβᾶν ἔξω τῆς σῆς καθεστήκει βουλήσεως, συγγνωστὸν ἔσιω.

— Ἴδου σὺν θεῷ ἀφίγμεθα εἰς τὸν ναόν. Ἴσιθι οὖν αὐτὸς πρῶτος, ὡς μείζων τῇ ἡλικίᾳ.

— Οὐδαμῶς, ἀλλ' αὐτὸς εἰσελθε πρῶτος, ὡς μείζων ἐμοῦ τῇ τε μαθήσει καὶ τῇ κατὰ πολιτείαν ἐμπειρίᾳ καὶ πράξει.

— Ἐστω σοι τὸ δοκοῦν, ἐπεὶ πείθεσθαι φίλοις ἄμεινον.

— Εἰσιόντων οὖν ἡμῶν, ἴστασο μετὰ πάσης προσοχῆς τῶν θείων λόγων ἀκροώμενος.

— Οὕτω ποιήσω, φίλιτατε· πάνυ γὰρ μυσάτιομαι τὸ ἐνίων αὐθαδές, οἵτινες ἐν τῷ ναῷ ἱστάμενοι ἐν καιρῷ τῆς προσευχῆς, ἐν τε τῆς ἱερᾶς τελειῆς οὐ προσέχουσι τοῖς σεπτοῖς μυστηρίοις οὔτε προσέχουσι τῷ θεῷ τῷ ἀοράτως παρόντι καὶ τὰ θεῖα μυστήρια ἐκπληροῦντι ἀλλ' ἀτάκτως καὶ λίαν τῷ ὄντι ἀσέμνως, ποτὲ μὲν τὰς χεῖρας ὡς ἐν ἀγορᾷ διατρίβοντες σχηματίζουσιν, ὅτε δὲ τοὺς ὀφθαλμοὺς περιστρέφουσι, πολλάκις δὲ καὶ τὴν κεφαλὴν αὐτὴν ὄλην ταράσσουν καὶ ὄλωσ τὰ τῶν ἀγοραίων, ἵνα μὴ φῶ τὰ τῶν ἀγελαίων, ἔργα πράττουσι.

**Γ' Βυζαντινὰ κείμενα.** Ἡ ἑρμηνεῖα Βυζαντινῶν συγγραφέων εἰς τὴν σχολὴν Δημητσάνης κατελάμβανεν εἰς τὸ πρόγραμμα ἴσην μοῖραν πρὸς τὴν τῶν ἀρχαίων, ἂν μὴ καὶ ἀνωτέραν ἐν πολλοῖς. Ἐπιδιώ-